

Quranic Interpretation of Holy Light Idea in Islamic and Iranian Architecture of Safavid Era

ARTICLE INFO

Article Type

Original Research

Authors

Bahramipناه A.*¹ PhD,
Kia A.² MSc

How to cite this article

Bahramipناه A, Kia A. Quranic Interpretation of Holy Light Idea in Islamic and Iranian Architecture of Safavid Era. Naqshejahan- Basic studies and New Technologies of Architecture and Planning. 2021;10(4):287-293.

¹Faculty of Art and Architecture, Kharazmi University, Tehran, Iran

²Department of Architecture, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

*Correspondence

Address: No. 14, South Mofatteh Street, Tehran, Iran. Postal Code: 1571914911.

Phone: +98 (21) 86072790

Fax: -

bahrami@khu.ac.ir

Article History

Received: September 24, 2020

Accepted: October 24, 2020

ePublished: January 20, 2021

ABSTRACT

Aims Islamic architecture is a mirror in which the pure reflections and spiritual principles of a nation crystalized clearly. As one of the greatest eras in the Islamic-Iranian architecture periods, the Safavid era is known as a leading period regarding “transcendental wisdom”. The manuscript’s main goal is to show that the Safavid era’s architecture is a brilliant sample to understand the holy light idea based on the holy Quran.

Methods The research paradigm is built on interpretation with an emphasis on new-interpretivism. The research strategy is “logical argumentation,” and the research method is descriptive. For the case study, the Safavid era as the most brilliant part of Persian art and architecture has been selected by purpose.

Findings The research and analytic approach to the research documents show that “light” has strong roots in Quranic culture, Quranic verses, other religious scripts, and Shiite Juris-productions. The results show that understanding Islamic-Iranian architecture is impossible without understanding the theory of transcendental wisdom in the Safavid era.

Conclusion The conclusion of the paper emphasizes the significance of the light. It highlights the metaphor of divinity in the Safavid era’s art and architecture, especially the idea of the “holy light” and the “physical light”. The conclusion shows the role of the idea of the holy light in defining Islamic-Iranian architecture based on the point of view of the holy Quran, Islamic scholars, and Islamic scriptures narratives.

Keywords Golden Safavid Era; Technology; Transcendental Wisdom; Islamic-Iranian Architecture; Religious Scripts

CITATION LINKS

[1] Elements of landscape architecture ... [2] Wisdom of Islamic architecture ... [3] Architecture in the ... [4] The creation of an architectural ... [5] The Significance of natural components ... [6] Symbolic language of numbers ... [7] Blue-space restoration theory extends ... [8] Manifestation of Dhikr in Islamic ... [9] The role of the La'Zarar in the formation ... [10] Data mining and content analysis ... [11] Contemporization of Tehran traditional ... [12] Generating synthetic space allocation probability layouts ... [13] Parametric algorithms for unity of architecture ... [14] Dilemma of green and pseudo green architecture ... [15] High-performance architecture ... [16] Discourse of high-performance architecture ... [17] Interactive form-generation in high-performance ... [18] Evaluation of the way physical ... [19] Seasonal differences of subjective ... [20] Natural ventilation performance of ancient ... [21] Endogenous versus conventional approach ... [22] Analyzing environmental justice in Islamic utopian ... [23] Recognition of the architecture of Yazd ... [24] Dilemma of prosperity and technology in ... [25] Designerly approach to energy efficiency ... [26] Future of interactive architecture in developing ... [27] Optimisation of building shape and orientation ... [28] Multi-objective optimisation framework for ... [29] The theories and methods of teaching creativity ... [30] Redefining the concept of the 24-hour city and ... [31] An analytical approach to the quality of natural ... [32] Thermal and energy performance of algae ... [33] A review on interaction of innovative building ... [34] Probable cause of damage to the panel ... [35] Porosity rendering in high-performance ... [36] Nocturnal architecture of buildings ... [37] The evaluation of thermal, room acoustics ... [38] A study on terraced apartments and their ... [39] The factors contributing in spirituality definition ... [40] Structuring sovereignty: Islam and modernity ... [41] Analyzing the effect of Chaharbagh’s plan ... [42] The role of dynamic equilibrium in the continuous ... [43] A novel approach to multi-apertures and ... [44] Howard’s and Safavid’s garden cities’ ...

خوانش قرآنی از ایده نور معنوی و تاثیر آن بر معماری اسلامی و ایرانی عصر صفوی

امیر بهرامی‌پناه* PhD

دانشکده هنر و معماری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

آنوشا کیا MSc

گروه معماری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

چکیده

اهداف: معماری اسلامی و ایرانی آیین‌های است قرآنی که می‌توان آراء، اندیشه‌ها و مبانی نظری مردم مسلمان ایران را در آن مشاهده نمود. هدف اصلی این مقاله معرفی و تبیین معماری اسلامی و ایرانی با تاکید بر دوران صفویه به عنوان عصر طلایی معماری ایرانی، به مثابه جایگاه مهمی برای مفهوم‌پردازی مفاهیم قرآنی است. هدف کاربردی پژوهش، معرفی «نور معنوی» به عنوان یک معنی متعالی و ترسیم کیفیت حضور آن در معماری اسلامی و ایرانی در عصر صفوی است.

روش‌ها: پارادایم پژوهش تفسیری با گرایش عملی «نوتفسیرگرایی» است که در انجام پژوهش با راهبرد «استدلال منطقی» با رویکرد ترکیبی و روش تحقیق توصیفی همراه می‌شود. دوران طلایی معماری ایرانی، یعنی دوران صفوی، به عنوان نمونه مطالعه انتخاب شده است.

یافته‌ها: دستاورد حاصل از تحلیل و بررسی مدارک موجود، نشان می‌دهد که «نور» در فرهنگ قرآنی، نص قرآن مجید و سایر نصوص دینی، تفاسیر ارزشمند فقهای شیعه، دارای مفهومی عمیق و بسیار سترگ است. درک معماری اسلامی و ایرانی در عصر صفوی، بدون درک «حکمت متعالیه»، و جایگاه «نور مادی» در کنار «نور معنوی» در آن مقدور نیست.

نتیجه‌گیری: نتایج بر جایگاه بسیار مهم و اساسی تعریف معنوی از نور یا «نور معنوی» در کنار درک طبیعی از نور یا «نور فیزیکی» اشاره می‌ورزد. نگاه به آثار ارزشمند مفسران قرآن مجید، متفکران معاصر جهان اسلام و متون کهن بیش از هر چیز بر تاثیر ایده‌ای و راهگشای «نور معنوی» در تعریف معماری اسلامی و ایرانی دلالت دارد.

کلیدواژه‌ها: عصر طلایی صفوی، فناوری، حکمت متعالیه، معماری اسلامی ایرانی، نصوص دینی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۰۳

*نویسنده مسئول: bahrami@khu.ac.ir

مقدمه

مفاهیم بلند قرآن مجید و فرهنگ قرآنی ظرفیتی بزرگ برای شکل‌دهی و برساختن معماری اسلامی و ایرانی است [1، 2]. معماری قرآنی به عنوان بخش مهمی از هنر و معماری اسلامی، ریشه در نصوص قرآن مجید دارد؛ ریشه در مفاهیمی که بیش از هر چیز دیگر جاودان و حکمیانه است [3]. مفهوم «نور» یکی از ارکان فکری در قرآن مجید و فرهنگ قرآنی است؛ به صورتی که می‌خوانیم: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ...» (سوره مبارکه نور/ آیه ۳۵)؛ بنابراین نیاز به مطالعه و بررسی بیشتر در رابطه با تجلی نور و تاثیر آن در ایجاد فضای کیفی، و مقام نور در قرآن مجید احساس می‌شود.

«خلق» فعل خدای تعالی است و خالقیت و خلاقیت هم صفت اوست؛ ولی از آنجا که خداوند آدمی را بر صورت خود آفریده و در

گل او روح دمیده است، به واسطه خلیفه‌الله بودن باید متصف به اوصاف پروردگار و مظهر اسماء و صفات خداوندی روی زمین باشد. از این رو، با مقایسه روند آفرینش طبیعت از منظر قرآن کریم نقشه راهی برای آفرینش و خلق آثار هنری و بالاخص معماری به دست می‌آید. به عبارت دیگر، همان‌گونه که خداوند با دمیدن روح خلاقه خود در جسم بی‌جان، آدمی را می‌آفریند؛ انسان نیز در مقام جانشین وی با دمیدن روح خلاقه خود در کالبد مواد خام و بی‌جان به آنها زندگی می‌بخشد و بدین‌سان هنر از انسان زاییده می‌شود. از سویی، آفرینش همواره به صورت فرآیندی انجام‌پذیر است و در تمامی مراحل آفرینش همواره عناصر متضاد در کنار یکدیگر وجود داشته و نقش تکاملی برای یکدیگر دارند؛ نوعی تنوع که همگی از یک سرچشمه جاری و با هم به تکامل می‌رسند. به عبارت دیگر، می‌توان چنین بیان کرد: در آفرینش؛ خداوند با تشابه پیوستگی را نمایان ساخته و با تنزیه، هویت و شخصیت را به هر عنصری عطا نموده است [4]. فرهنگ قرآنی، رمزهای فراوانی برای معماری قائل است.

قرآن مجید، منبع درک معمار مسلمان از پدیده‌های معماری است. نصر و همکاران [5]، در مقاله بازخوانی خانه‌های تاریخی شهر شیراز با تاکید بر جایگاه مولفه‌های طبیعی در حیات قرآنی، نشان دادند که تعالیم اسلامی، انسان را به عنوان جانشین خداوند تبارک و تعالی در زمین معرفی می‌نماید؛ بنابراین، انسان خلیفه‌الله باید در پی تجلی‌دادن کیفیاتی باشد که به ایجاد محیط مناسبی برای زندگی انسان و توسعه زمین انجامد. انسان در برخورد با پدیده‌ها و همین‌طور اعمال خویش باید اصولی را مرعی دارد که اهم آنها از طبیعت نیز (به عنوان خلق الهی) قابل استنباط و استنتاج هستند و از جمله مهم‌ترین آنها، رعایت عدل است. برای شناخت مبانی تفکری که حفاظت از طبیعت و عناصر طبیعی را در جامعه‌ای به عنوان یک فرهنگ و باوری قوی ایجاد می‌کند، توجه به منابع و ماخذ اصلی آن تفکر ضرورت دارد. در مواجهه و تماس با طبیعت و عناصر طبیعی، یکی از مهم‌ترین منابع فرهنگ ایرانی قرآن کریم است که تعالیم آن جهت‌دهنده و کمال‌بخش فرهنگ ایرانی بوده است. آیات قرآن و احادیث و تعالیم پر حکمت اسلامی همواره طبیعت و عناصر آن را مهم و قابل توجه دانسته است و فقه شیعه نیز بر حکم تحریم شرعی در مورد استفاده ناروا از طبیعت، تفاسیر متعدد داشته است. قرآن مجید سرشار از اشاره‌ها است؛ اشاره‌هایی که از یک سو، غنی و عمیق‌اند [5] و از سوی دیگر، زیبا و کاربردی [6].

روش‌ها

زبان قرآن مجید و اساساً فرهنگ قرآنی، یک زبان رمزی است [7]. نگاه به آثار بزرگ معماری اسلامی و ایرانی گویای آن است که این آثار تجلی «ذکر» هستند. در مقاله شاکری و همکاران [8] با عنوان تجلی ذکر در فضای معماری اسلامی-ایرانی از طریق بشارت و انذار نشان داد که آثار بزرگ معماری اسلامی و ایرانی را می‌توان «ذکر»

ایرانی-اسلامی با مبنای نظری، اصول فقهی اسلام و آیات کتاب آسمانی و کلام وحی، گنجینه‌ای ارزشمند در هدایت و توسعه معماری و شهرسازی معاصر ایران خواهد بود. مروری بر تجربه‌های عملی و پایه‌های نظری آنها در حوزه‌های معماری و شهرسازی و مدیریت شهری نشان‌دهنده آن است که تبیین رابطه اصول نظری و مشخصات کالبدی از پیش‌نیازهای تحقق و اجرایی‌شدن یک سبک و گرایش معماری است [9] از این رو، نصوص دینی مبنای ساخت و درک معماری اسلامی است (جدول ۱).

دانست؛ ذکر خدای بزرگ در قالب معماری مساجد اسلامی و ایرانی. درک زبان قرآن مجید و به‌صورت کلی درک فرهنگ قرآنی و نصوص دینی، موضوعی چندلایه است. در جای‌جای قرآن مجید، این مفاهیم به‌صورت به‌هم‌پیوسته ارائه و مطرح شده‌اند. معماری اسلامی-ایرانی در فرهنگ تشیع میراث گران‌قدری است که از نسل‌های گذشته به یادگار گرفته شده و نمونه‌های ارزشمند آن در نظام برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهرهای تاریخی ایران به‌خوبی قابل مشاهده و بازشناسی هستند. رابطه معماری و شهرسازی

جدول ۱) مفهوم نور و تحلیل اصول کیفی در تعدادی از آیات قرآنی

سوره	آیه	متن آیه	برداشت مفهومی	اصول کیفی برداشت‌شده
مائده	۱۵	قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ.		
مائده	۴۴	إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ...		
مائده	۴۶	وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُضَدًّا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ.		
رعد	۱۶	قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ ...		
فاطر	۲۰	وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ.	هدایت: هدایت و روشنایی؛	
شوری	۵۲	وَلَكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مَن عِبَادِنَا ...	هدایت نور معرفت؛ تقابل نور	اصل هستی بخشی؛ اصل
توبه	۳۲	يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَن يُبَيِّنَ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.	و تاریکی؛ نور هدایت؛	ذومراتبی؛ اصل عدالت؛
الصف	۸	يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.	خداوند؛ روشنایی و بصیرت؛	اصل نفی ماده؛ اصل
تغابن	۸	فَأَمِينُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ.	هدایتگری از تاریکی به نور؛	استمرار و تداوم؛ اصل
اعراف	۱۵۷	فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.	بینایی حقیقت؛ نور معرفت و	هدایتگری؛ اصل آیتی
زمر	۶۹	وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا...	نور حقیقت؛ نور خورشید؛	
حدید	۹	هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ...	بصیرت و آگاهی	
حدید	۱۲	يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ...		
حدید	۱۹	وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ...		
یونس	۵	هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا ...		
نوح	۱۶	وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا.		
بقره	۲۵۷	اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.		
نور	۳۵	اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ .		

یافته‌ها و بحث

فیزیکی» بخش مهمی از تعریف معماری اسلامی و ایرانی است [21]. مفاهیم بنیادی و مبانی نظری معماری برخاسته از قرآن مجید [22] و تجلی فرهنگ قرآنی در تاریخ معماری اسلامی [23] نمودی از درک و فهم معماران مسلمان از تعامل معماری و فرهنگ بوده است.

فرآیند طراحی معماری، تنها زمانی می‌تواند همزمان از ریشه قرآنی سیراب شود (در کنار روزآمدی) [24] که بتواند میان ذهنیت و عینیت تعادل برقرار نماید [25]. نگاهی به نمونه‌های موفق در معماری امروز کشورهای در حال توسعه [26] و نمونه‌هایی که در آنها بهینه‌سازی نور و دید مطرح شده [27, 28]، همه نشان از ضرورت تعامل «نور معنوی» و «نور فیزیکی» دارند. نگاه امروزین به تعامل ذهنیت و عینیت، اگرچه ریشه در پست‌مدرن اولیه دارد [29]، اما می‌توان به‌عنوان راه برای معماری و شهرسازی امروزین پیشنهاد داد [30].

کیفیت نور طبیعی در فضای گنبدخانه مسجد سپهسالار مدرسه

امروزه بیش از هر زمان دیگر ضرورت بازگشت به آموزه‌های جاودان معماری بومی احساس می‌شود [10]. معماری امروز، چالش‌های ویژه خود را دارد و معماری نوین در صدد بازخوانی معماری گذشته و استخراج مفاهیم روزآمد برای پرسش‌های امروزین خویش است [11, 12]. گرایش به درک آنچه از گذشته به یادگار مانده و دوباره‌سازی آن که به شکل مفهوم «معاصرسازی» [13, 14] یا «نظریه معماری سرآمد» شناخته می‌شود؛ پاسخی است برای برداشت از ریشه‌های بومی و استفاده در معماری امروز [15, 16]. نظریه‌ها و روش‌های آموزش خلاقیت در روان‌شناسی معاصر غرب [17] نیز بر نقش دریافت مجدد آموزه‌های کهن در فرآیند خلاقیت و آفرینشگری تاکید دارد [18].

«نور» علاوه بر جنبه‌های معنوی از جنبه‌های مادی نیز برخوردار است؛ به‌گونه‌ای که امروزه، بخشی از تعرف پایداری [19] و تعامل با محیط [20] به‌شمار می‌آید. درک توامان مفهوم «نور معنوی» و «نور

است. به عبارت دیگر، با توجه به دیدگاه «حکمت متعالیه»، چهارباغ اصفهان، ادامه همان آموزه‌های معماری اسلامی و ایرانی اصیلی است که به اوج رسیده است.

در عصر صفوی، تحت تاثیر مکتب اصفهان و به‌ویژه رواج و گسترش اندیشه‌های معنایی شیعی، نقش مخاطب در ادراک فضا اهمیت عمده‌ای یافت که این مهم در ساخت بناهای متفاوت از جمله مساجد این دوره، آشکار است. در مسجد شیخ لطف‌الله، علاوه بر توجه به اهمیت نقش مخاطب، فرآیند شرکت‌دادن او در جریان ادراک فضا و درگیرکردن حرکت او با کنسپت معماری نیز قابل مشاهده است که این امر از طریق ایجاد تعادل پویا صورت گرفته است. جایگاه مسجد شیخ لطف‌الله از منظر فرآیند فکری در طراحی پیوسته معماری و شهری، گویای همین تعادل پویا است.

مسجد شیخ لطف‌الله با هدف ایجاد رابطه‌ای جدید میان مخاطب، به‌عنوان فاعل شناس و ایجاد فرآیند ادراکی پیوسته میان شهر و بنا، به طرح تعادل ناپایدار در طراحی پرداخته تا زنجیره پیوسته‌ای را از تجارب بیرونی فرم و تجارب درونی فضا شکل داده و مخاطب را در کنشی فعال با مفاهیم درونی ساختمان درگیر نموده و او را به جزیی از این فرآیند ادراکی بدل سازد [42]. نور علاوه بر تاثیر فیزیکی [43] تاثیر معنوی نیز دارد. به‌عنوان نمونه، خاستگاه شکل‌گیری باغ‌شهر صفوی در حقیقت همان فلسفه و عرفان شیعی و نیز از دیدگاه مسایل سیاسی و حکومتی این عصر طلایی بوده است که ریشه در اتوپیا و آرمان‌شهر اسلامی دارد. نوع جهان‌بینی و دیدگاه سازندگان در خلق ایده باغ‌شهر و چگونگی تبلور آن در عصر صفوی نقش بسزایی در مکتب شهرسازی اصفهان داشته است [44]. از این‌رو، می‌توان مکتب معماری و شهرسازی اصفهان را اوج معماری و شهرسازی اسلامی و ایرانی دانست؛ مکتبی که ترجمان حکمت متعالیه و تجلی مفهوم «نور معنوی» در ساحت معماری و شهرسازی اسلامی و ایرانی است.

دین اسلام نسخه‌ای جامع برای سعادت بشر است. قرآن مجید کتابی است که تمام نیازهای سعادت انسانی در آن آمده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که «نور» مفهومی بسیار مهم و اساسی در درک معماری اسلامی و ایرانی به‌ویژه در عصر صفوی است. نگاه دین مبین اسلام نیز در آیات قرآن مجید و فرهنگ قرآنی، یک «نگاه جامع» است؛ نگاهی که به فرموده قرآن مجید طبق آیه ۵۹ سوره انعام: «لَا زُطُفَ وَلَا يَابِسُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ». همین کتاب بزرگ، زیربنایی شد برای شکل‌گیری تمدنی افتخارآفرین؛ یعنی آثار گران‌سنگ معماری اسلامی و ایرانی در اصفهان عصر صفوی. اصفهان دوره صفوی را «آواز قوی معماری اسلامی» گفته‌اند، دورانی که در آن معماری و شهرسازی اسلامی و ایرانی اوج گرفت و به والایی چشمگیری دست یافت؛ الگویی مثالی از جامعیت و مانعیت فرم و محتوا.

شهید مطهری، نمونه‌ای ارزشمند برای تحلیل یافته‌های حاصل از هم‌افزایی نور مادی و نور معنوی در معماری اسلامی و ایرانی است. «نور طبیعی» در مساجد، تجلی معنویت همراه با مادیات است. در نمونه فضای گنبدخانه مسجد سپهسالار یا مدرسه شهید مطهری، این نکته بارها تحلیل شده است. نور طبیعی که تنها منبع تامین‌کننده روشنایی در بنای تاریخی بوده است، می‌تواند در تغییر ماهیت فضای داخلی بنا تاثیر بسزایی داشته باشد. معماران ایرانی می‌توانستند نور را با هنرمندی خود به داخل بنا هدایت کنند و بدین ترتیب با ایجاد فضایی از نور و تاریکی، فضای یکپارچه‌ای را بدون استفاده از مصالح و عناصر جداکننده، به بخش‌های مجزا تقسیم کنند. نور خورشید در فضای گنبدخانه جنوبی مسجد با ایجاد سایه و روشن، فضا سازی می‌کند و نقش نور در ایجاد حس قداست محراب اصلی قابل توجه است. میزان درخشندگی نور در کلیه روزهای سال در زمان اذان ظهر در محراب به بالاترین درجه خود می‌رسد که سبب افزایش حس قداست و ارتقای فضای معنوی محراب می‌شود [31]. مطالعات تکمیلی روی جنبه‌های فیزیکی نور، نشان داد که «نور» در ترکیب با گیاهان سبز، باعث ایجاد فضایی مطلوب و دلپذیر برای مخاطب است [32]. بازی نور و سایه، فضاهای پر و خالی، بیرون‌زدگی و فرورفتگی بازوها، علاوه بر تاثیرات اقلیمی [35] مطالعات برگرفته از روش‌های کاملاً فنی نیز بر نقش کلیدی نور بر کیفیت بخشی به درون و برون معماری تاکید دارد [36، 37]. فضاهای پر و خالی در معماری مساجد اسلامی و ایرانی نوعی بازی «رنگ و نور» و بازی «نور و سایه» را ایجاد می‌کند که عامل کیفیت بخشی به محیط است [38، 39]. در مساجد دیگر جهان اسلام نیز می‌توان برآیندی از این مفهوم والا را مشاهده نمود [40]؛ کارکردهای زیبایی‌شناختی فراوانی دارند که ریشه در قرآن مجید و فرهنگ قرآنی در نظام طراحی و اجرای معماری اسلامی و ایرانی دارد. به عبارت دیگر، «نور» هم در ساحت فیزیکی ارزشمند است و هم در «ساحت معنوی» (جدول ۲).

شواهد برای تایید ایده مطرح‌شده توسط این پژوهش فراوان است. به‌عنوان نمونه، مطالعات روحی و ولی‌بیگ [41] با عنوان تحلیل اثر پلان چهارباغ‌های پیش از صفوی بر طراحی پلان باغ‌های صفوی موجود اصفهان تاییدکننده فرضیه پژوهش است. آنها نشان دادند که بین نسبت‌های طولی و عرضی به‌کاررفته در فرم‌های چهارباغی و طراحی پلان باغ‌های صفوی موجود اصفهان، رابطه مستقیم وجود دارد. پژوهشگران دیگر در تقسیم‌بندی پلان‌های باغ‌های صفوی بیشتر به عواملی مانند مفاهیم معنوی رویکرد معماری بهشت در باغها پرداخته‌اند. نقش ویژگی‌های هندسی نهفته در چهارباغ‌ها را در پلان باغ‌های صفوی موجود اصفهان، آشکار کرد که نسبت طول به عرض فضای کلی به تقسیم‌بندی کرت‌ها در باغ‌های صفوی اصفهان نیز با همان نسبت چهارباغ‌های کهن تکرار شده

اصول و مفاهیم	ابعاد	رفتار معماری	تصاویر بناهای اسلامی
هستی‌بخشی	یگانگی	ورود نور به صورت طبیعی و با رنگ خالص	
ذومراتبی	پویایی	ورود نور از مرتبه‌ای بالاتر از چشم‌انداز انسان (هورنو، جامخانه)	
عدالت	برابری	مخفی بودن منبع نور	
نفی ماده	سبک‌بالی	حرکت از قوی‌ترین درجه به ضعیف‌ترین	
استمرار و تداوم	پایداری	توزیع در تمامی فضاها و در تمامی فصول	
هدایتگری	رهمنونی	گستره تعدیل یافته نور (شبک، ارسی)	
		وجود سایه در کنار نور	
آیتی	رمزی	هدایت در فضا به واسطه نور	
		ماده در شمایل نور (شمسه، مقرنس، کاربندی)	

- 9- Khosravi M, Bemanian M, Seifian M. The role of the La'Zarar in the formation of Islamic architecture pattern. NAQSHEJAHAN. 2013;3(1):19-30. [Persian]
- 10- Mahdavinejad M, Hosseini SA. Data mining and content analysis of the jury citations of the Pritzker Architecture prize (1977-2017). J Archit Urban. 2019;43(1):71-90.
- 11- Mahdavinejad M, Shahri S. Contemporization of Tehran traditional architecture by parametric algorithm. HOVIATSHAHR. 2015;8(20):35-48. [Persian]
- 12- Rahbar M, Mahdavinejad M, Bemanian M, Davaei Markazi AH, Hovestadt L. Generating synthetic space allocation probability layouts based on trained conditional-GANs. Appl Artif Intell. 2019;33(8):689-705.
- 13- Mahdavinejad M, Refalian G. Parametric algorithms for unity of architecture and construction. J Iran Archit Urban. 2011;2(1):61-7. [Persian]
- 14- Mahdavinejad M, Zia A, Larki AN, Ghanavati S, Elmi N. Dilemma of green and pseudo green architecture based on LEED norms in case of developing countries. Int J Sustain Built Environ. 2014;3(2):235-46.
- 15- Mahdavinejad M. High-performance architecture: Search for future legacy in contemporary Iranian architecture. ARMANSHAHR Archit Urban Dev. 2017;9(17):129-38. [Persian]
- 16- Mahdavinejad M. Discourse of high-performance architecture: A method to understand contemporary architecture. HOVIATSHAHR. 2017;11(2):53-67. [Persian]
- 17- Kia A, Mahdavinejad M. Interactive form-generation in high-performance architecture theory. Int J Archit Urban Dev. 2020;10(2):37-48.
- 18- Kopayi G, Naghizadeh M, Habib F. Evaluation of the way physical components impact the enhancement of children's creativity in play grounds of urban parks. J Iran Archit Urban. 2018;9(1):21-31. [Persian]
- 19- Hadianpour M, Mahdavinejad M, Bemanian M, Nasrollahi F. Seasonal differences of subjective thermal sensation and neutral temperature in an outdoor shaded space in Tehran, Iran. Sustain Cities Soc. 2018;39:751-64.
- 20- Mahdavinejad M, Javanroodi K. Natural ventilation performance of ancient wind catchers, an experimental and analytical study-case studies: One-sided, two-sided and four-sided wind catchers. Int J Energ Technol Policy. 2014;10(1):36-60.
- 21- Mazaherian H, Keynoosh A, Keynoosh A. Endogenous versus conventional approach to residential development in revitalize urban identity of Iranian Islamic architecture. NAQSHEJAHAN. 2017;7(1):1-12. [Persian]
- 22- Azizi M, Zebardast E, Akbari R. Analyzing environmental justice in Islamic utopian ideology to apply in Islamic urban planning, case study: Rural foundation neighborhood of Safein-Kish. J Stud Iran Islam City. 2018;9(34):5-22. [Persian]
- 23- Einifar A, Khademzade M. Recognition of the architecture of Yazd in Atabakan period, using historical documents (Case study: Atabak Qotb-Al'Din's Dowlat-Khaneh Complex). Journal of Architecture and Urban Planning. 2011;3(6):123-38.
- 24- Mahdavinejad M. Dilemma of prosperity and technology in contemporary architecture of developing countries. NAQSHEJAHAN. 2014;4(2):35-42. [Persian]
- 25- Mahdavinejad M. Designerly approach to energy efficiency in high-performance architecture theory.

نتیجه گیری

خوانش قرآنی از ایده «نور معنوی» به نیکی معماری اسلامی و ایرانی در عصر صفوی را توضیح می‌دهد، درست در دورانی که نظریه «حکمت متعالیه» بر جایگاه نور تاکید داشت. «حکمت متعالیه» اصلی «کل‌نگر» و همه‌جانبه‌گرا است. از این‌رو، مفهوم نور در آن را نمی‌توان به نور مادی یا نور معنوی محدود دانست. معماری اسلامی و ایرانی به‌ویژه در عصر صفوی ترجمان هم‌آیندی و همراهی «نور معنوی»، و «نور فیزیکی» است. درک مفهوم «نور معنوی» مستلزم تعریف معنوی از نور است؛ چیزی که ریشه در فرهنگ اسلامی ایرانی و آراء اندیشمندان بزرگ در عصر صفوی دارد. نور و روشنایی می‌تواند در تغییر ماهیت فضای داخلی اثر معماری تاثیر داشته باشد؛ بنابراین، لازم است که به‌صورت همزمان «نور معنوی» و «نور فیزیکی» در کنار یکدیگر دیده شوند.

تشکر و قدردانی: موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

تاییدیه اخلاقی: نویسندگان مقاله متعهد می‌شوند که این مقاله تاکنون در هیچ نشریه فارسی زبان دیگری منتشر نشده است.

تعارض منافع: موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

سهم نویسندگان: امیر بهرامی پناه (نویسنده اول)، نگارنده مقدمه/پژوهشگر اصلی/نگارنده بحث (۵۰٪)؛ آنوشا کیا (نویسنده دوم)، نگارنده مقدمه/پژوهشگر اصلی/نگارنده بحث (۵۰٪).

منابع مالی: هزینه‌های مرتبط با این مطالعه به عهده نویسندگان بوده است.

منابع

- 1- Bemanian M, Ansari M, Noqrehkar A, Vasiq B. Elements of landscape architecture in the Holy Quran. SOFFEH. 2011;21(52):5-14. [Persian]
- 2- Mahdavinejad M. Wisdom of Islamic architecture: Recognition of Iranian Islamic architecture principles. HONAR-HA-YE-ZIBA. 2004;19(19):66-57. [Persian]
- 3- Wazeri YH. Architecture in the Islamic vision. J Islam Architecture. 2020;6(1):1-6.
- 4- Latifie M, Daneshjoo Kh. The creation of an architectural work within the creation of the universe regarding the Holy Quran. NAQSHEJAHAN. 2016;6(2):5-15. [Persian]
- 5- Nasr T, Rismani A, Bahadori M. The Significance of natural components of Quranic life in Islamic-Iranian architecture (Case studies: Residential architecture of Qajar, Zand and Pahlavi eras in Shiraz). NAQSHEJAHAN. 2017;7(3):48-62. [Persian]
- 6- Akhrorovna MS. Symbolic language of numbers in Muslim architecture. ACADEMICIA Int Multidiscip Res J. 2020;10(5):869-75.
- 7- Zaino AA, Abbas MY. Blue-space restoration theory extends the understanding of the Quranic verses of water. Environ Behav Proc J. 2020;5(14):211-8.
- 8- Shakeri M, Bemanian M, Ansari M. Manifestation of Dhikr in Islamic-Iranian architectural space through gospel and warning; A case study of mosques of Islamic-Iranian architecture. NAQSHEJAHAN. 2018;8(2):71-9. [Persian]

- 35- Saadatjoo P, Mahdaveinejad M, Zarkesh A. Porosity rendering in high-performance architecture: Wind-driven natural ventilation and porosity distribution patterns. *ARMANSHAHR Archit Urban Dev*. 2019;12(26):73-87.
- 36- Nikoudel F, Mahdaveinejad M, Vazifehdan J. Nocturnal architecture of buildings: Interaction of exterior lighting and visual beauty. *Light Eng*. 2018;26(1):81-90.
- 37- Hilma LH, Izziah I, Meutia E, Zulfian Z. The evaluation of thermal, room acoustics and daylight performance of old Indrapuri Mosque in Aceh Besar, Indonesia. *Malays J Sustain Environ*. 2020;6(1):57-72.
- 38- Saadatjoo P, Mahdaveinejad M, Zhang G. A study on terraced apartments and their natural ventilation performance in hot and humid regions. *Build Simul*. 2018;11:359-72.
- 39- Siyahrood SA, Ebrahimi A, Ghasvand J, Mahdaveinejad M. The factors contributing in spirituality definition of Iranian mosques. *J Islam Archit*. 2019;5(4):198-208.
- 40- Ghaneabassiri K. Structuring sovereignty: Islam and modernity in the mosque of Muhammad 'Ali Pasha. *Mater Relig*. 2020;16(3):317-44.
- 41- Rouhi S, Valibeig N. Analyzing the effect of Chaharbagh's plan before Safavid period on designing Safavid garden's plan in Isfahan. *NAQSHEJAHAN*. 2019;8(4):241-7. [Persian]
- 42- Farshid Nik F, Afhami R, Ansari M, Nabavi L. The role of dynamic equilibrium in the continuous perception of in Iranian Islamic urbanism. *NAQSHEJAHAN*. 2016;5(3):30-40. [Persian]
- 43- Goharian A, Mahdaveinejad M. A novel approach to multi-apertures and multi-aspects ratio light pipe. *J Daylight*. 2020;7(2):186-200.
- 44- Haghghatbin M, Ansari M, Zabihian S. Howard's and Safavid's garden cities' principles (a comparative study). *NAQSHEJAHAN*. 2012;2(1):67-78. [Persian]
- NAQSHEJAHAN. 2020;10(2):75-83. [Persian]
- 26- Amini M, Mahdaveinejad M, Bemanian M. Future of interactive architecture in developing countries: Challenges and opportunities in case of Tehran. *J Construct Dev Ctries*. 2019;24(1):163-84.
- 27- Fallahtafti R, Mahdaveinejad M. Optimisation of building shape and orientation for better energy efficient architecture. *Int J Energ Sect Manag*. 2015; 9(4): 593-618.
- 28- Pilechiha P, Mahdaveinejad M, Rahimian FP, Carnemolla P, Seyedzadeh S. Multi-objective optimisation framework for designing office windows: quality of view, daylight and energy efficiency. *Appl Energ*. 2020;261:114356.
- 29- Eslami SG, Shapourian F. The theories and methods of teaching creativity in contemporary western psychology. *MOTALEATE TATBIGHI HONAR*. 2014;3(6):113-24. [Persian]
- 30- Khorsand R, Alalhesabi M, Kheyroddin R. Redefining the concept of the 24-hour city and city nightlife for holy cities, with the use of Islamic instructions: A Case study of the holy city of Karbala. *IOP Conf Ser Mater Scie Eng*. 2020;671(1):012116. [Persian]
- 31- Tabibian S, Habib F, Garakani S. An analytical approach to the quality of natural light within the vault of Sepahsalar Mosque (Shahid Motahari School). *NAQSHEJAHAN*. 2020;9(4):245-56. [Persian]
- 32- Talaei M, Mahdaveinejad M, Azari R. Thermal and energy performance of algae bioreactive façades: A review. *J Build Eng*. 2020;28:101011.
- 33- Talaei M, Mahdaveinejad M, Zarkesh A, Haghghi HM. A review on interaction of innovative building envelope technologies and solar energy gain. *Energ Proced*. 2017;141:24-8.
- 34- Talaei M, Mahdaveinejad M. Probable cause of damage to the panel of microalgae bioreactor building façade: Hypothetical evaluation. *Eng Fail Anal*. 2019;101:9-21.